

УДК 811.161.2'42

Володимир Чумак, Святослав Шевель

ДИРЕКТИВНІ ВИСЛОВЛЕННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті проаналізовано основні прагмасемантичні типи директивних висловлень в епістолярії Лесі Українки, зокрема виділені висловлення із семантикою прохання, некатегоричної вимоги, поради, заборони та побажання; систематизовано граматичні засоби вираження спонукальної модальності. У дослідженні ураховано низку екстралінгвальних мовних чинників, які впливають на успішність епістолярної комунікації, подано деталізований аналіз лінгвальних параметрів логіко-семантичної структури ситуації спонукання епістолярію Лесі Українки. Окрім того, уточнено категорійний статус директивних висловлень як одиниць дистанційної міжперсональної комунікації.

Ключові слова: директив, епістолярій, мовленнєва каузація, спонукальна модальність, типологія.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки додаткової актуальності набуває проблема вивчення прагматичних умов комунікації із встановленням закономірностей впливу позамовних чинників на жанрову організацію діалогічного мовлення. Специфіка функціонування директивних висловлень як особливого різновиду текстових одиниць, категорійний статус яких залишається дискусійним, дозволяє вважати епістолярний діалог однією з форм спілкування розрізнених у часі та просторі комунікантів.

Аналіз дослідження цієї проблеми. Мета і завдання статті. У східнослов'янському мовознавстві директивні висловлення розглядали Ф. С. Бацевич [1], Л. В. Бережан [3], А. І. Ізотов [6], Л. В. Михайлова [8], Н. В. Павлик [10], М. В. Перцов [11], Л. Попович [13], С. В. Харченко [14], В. Д. Шинкарук [16] та інші лінгвісти, хоч переконливого однозначного вирішення проблеми не виявлено. На нашу думку, неоднозначність тлумачення директивних висловлень пояснюється тим, що аналіз цих одиниць проводиться переважно з урахуванням їх граматичних та семантичних особливостей, унаслідок чого директивні висловлення переважно розглядають як окремих функціональний тип речень за метою висловлювання – спонукальні речення [3; 9; 14]. Такий підхід до директивних висловлень вважаємо неповним, оскільки він не враховує дихотомії речення / висловлення, а разом з тим і важливих позамовних компонентів комунікації – ситуації спілкування, мети спілкування, намірів мовця, стратегій і тактик ведення діалогу тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Варто відзначити, що у вітчизняному мовознавстві спроби подолання протиріч у тлумаченні категорійного статусу спонукальних

речень, здійснені Ф. С. Бацевичем, В. Д. Шинкаруком, сприяли актуалізації підходу до спонукальних речень як до одиниць реального спілкування, у функціонуванні яких важливу роль відіграє навколомовний контекст [1; 16]. Тому вивчення директивних висловлень у жанрово-стильових різновидах мови залишається необхідним елементом наукових досліджень з лінгвістики тексту.

Що стосується специфіки директивних актів в епістолярії Лесі Українки, то отримані результати підтверджують доцільність детального аналізу категорії спонукальної (директивної) модальності, яка співвідноситься з іншими компонентами модального комплексу, наприклад, з одиницями плану волюнтативної (характеристика ситуації з погляду її можливості (зовнішня деонтична можливість), необхідності, повинності) та оптативної модальності (вираження бажання мовця щодо здійснення / нездійснення вказаної дії). Нагадаємо, що в науковій літературі спонукальну модальність визначають як функціонально-семантичну субкатегорію, яка відображає емоційно-вольові стосунки між комунікантами [14, с. 4], або як цільову установку мовця, що виражена в реченні певними формальними засобами граматичної категорії комунікативного типу речення за метою висловлювання [7, с. 134].

На нашу думку, саме спонукальна модальність, реалізована відповідними текстовими одиницями, дозволяє кваліфікувати директивний мовленнєвий акт як специфічну одиницю епістолярію. Це дає можливість системно враховувати формально-граматичні та комунікативно-прагматичні особливості директивів в аналізованих епістолярних текстах під час виділення окремих прагмасемантичних груп *реквестивів* та *адвісивів*¹. Аналізуючи мовленнєві акти, ми використовували класифікації директивів, запропоновані О. І. Беляєвою й В. В. Богдановим², однак внесли деякі уточнення та доповнення, які стосуються специфіки формування та вираження спонукальної семантики у епістолярному дискурсі Лесі Українки. Так, до реквестивів було віднесено мовленнєві акти з диференційованою семантикою прохання та запрошення. Серед адвісивів виділено акти із значенням поради та застереження, а також поліллокутивні мовленнєві акти з основним значенням заборони або побажання та додатковим значенням прохання або поради.

При з'ясуванні особливостей функціонування реквестивів та адвісивів в епістолярії Лесі Українки враховувалися попередні умови успішності (прагматичні пресупозиції) мовленнєвих актів прохання, запрошення та поради, характер стосунків між адресантом і адресатом, їх зацікавленість у виконанні каузованої дії, пріоритетність позиції одного з

¹ **Реквестив** (з англ. request) – прохання, некатегорична вимога. **Адвісив** (з англ. advice) – порада.

² Детальніше див.: Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1992. – 168 с.; Богданов В. В. Классификация речевых актов / В. В. Богданов // Личностные аспекты языкового общения. – Калинин : КГУ, 1989. – С. 25–37.

мовців, специфіку комунікативного наміру (інтенції) адресанта, способи досягнення відповідного ефекту спілкування.

Як показало наше дослідження, ядерну зону реквестивів із семантикою прохання заповнюють спонукальні конструкції, у яких семантика волевиявлення експлікується імперативом – формою наказового способу дієслова 2-ї особи однини або множини. У прагмасемантичному плані ці одиниці виражають специфічний тип відношень між адресантом, адресатом та позамовною ситуацією епістолярного дискурсу, що встановлюється внаслідок спроби вербальної каузації дій чи вчинків адресата: *Подякуй за пам'ять про мене т-те і т-ле Койчу, а також т-ле Домні **передай** мій найкращий привіт. **Кланяйся** усім, хто мене пам'ятає* (Із листа до А. М. Драгоманової, 25 лютого 1899 р.); ***Порадьте** мені: оце хочу собі купити Біблію, та не знаю, яку краще: чи грецьку, чи слов'янську, – думаю, грецьку краще* (Із листа до М. П. Драгоманова, 2 січня 1892 р.). Відзначимо, що дружня тональність та некатегоричний характер припису зумовлюються вживанням у структурі реквестивів-прохань етикетних формул, що прямо вказують на іллокутивну мету мовленнєвого акту, а також вокативів, які виконують функцію індикаторів шанобливого ставлення до адресата: ***Будь ласка, передай** сього листа Корольову* (Із листа до О. П. Косач (сестри), 15 вересня (за ст. ст.) 1908 р.); ***Мамочко, будь ласкава, знайди** мої письма, що я просила тебе сховати, як виїздила із Колодяжного, і **сховай** їх [...]* (Із листа до О. П. Косач (матері), 15 травня 1897 р.).

Периферію реквестивів-прохань формують спонукальні конструкції з інфінітивом, що виражають некатегоричне волевиявлення адресанта внаслідок вживання у їх структурі етикетних формул: ***Будьте ласкаві прислати** мені Франка «В поті чола» і які лише є в книгарні його ж белетристичні прозаїчні твори на народні теми* (Із листа до К. Панькевича, 9 квітня 1903 р.); ***Будьте ласкаві передати** мамі посилку і листа до неї* (Із листа до М. В. Кривинюка, 12 липня 1912 р.), непрямі мовленнєві акти, що виникають у результаті функціональної транспозиції питальних речень (квесетивів) у ситуацію пом'якшеного спонукування і зазвичай містять маркери модального поля можливості: ***Чи не можна б тепер звести рахунки** з Степаненком за півріччя, може б, мені там щось капнуло? Була б дуже вдячна* (Із листа до О. П. Косач (матері), 16 липня 1911 р.); ***Ну, а тепер, може, напишеш** мені обіцяного листа, поки в Києві?* (Із листа до О. П. Косач (сестри), 10 січня 1902 р.).

На противагу реквестивам-проханням, мовленнєві акти запрошення в епістолярії Лесі Українки відзначаються неоднорідністю форм вираження директивної семантики, серед яких переважають іллокутивні комплекси, ускладнені перформативною формулою, вокативами або лексичними інтенсифікаторами: *Ну, така от я пишу виразно: **прошу** Вас, дорогий Михайле, від свого і Кльониного ймення, **приїхати** до нас сього літа в гості і **написати**, «чи і коли» маємо Вас сподіватися* (Із листа до

М. В. Кривинюка, 16 травня 1912 р.); **Приїздіть** до нас **хутчіш**, *аби я могла хоч розмовитися з Вами про все як слід* (Із листа до О. Ф. Франко, 21 травня 1891 р.), умовні конструкції зі значенням ситуативної обумовленості каузованої дії: *Пані Борецька добре б зробила, коли б приїхала тепер: чудова погода!* (Із листа до О. П. Косач (матері), 3 квітня 1898 р.), питальні (квеситивні) речення: *А чому се Ви ніколи не приїдете до нас?* (Із листа до Є. І. Драгоманової, початок січня 1889 р.), структури з модальними дієсловами: *... А тепер Ви **мусите** колись **приїхати** до мене, а не прожогом заскочити, як то звичайно* (Із листа до А. Ю. Кримського, 27 жовтня 1911 р.).

Спонукальну семантику ядерних адвісивів у досліджених текстах передають спеціалізовані заперечні кореляти імперативних форм дієслів недоконаного чи доконаного виду – прохібітиви зі значенням некатегоричної заборони або побажання та превентиви, які експлікують застереження адресата щодо невиконання дії: *Ти вже, любая, **не бігай** хоч по моїх справах, бо й так я думаю, що, може, ти через мене захорувала почасти з перевтоми, а то й заразившись у К-вих* (Із листа до О. П. Косач (сестри), 8 березня 1907 р.); *Ти **не гнівайся**, що я після «многомого» листа не писала, але й ти не писав мені, що його одержав (я з твого львівського листа знаю про це)* (Із листа до М. П. Косача, після 25 березня 1891 р.); ***Не загубіть** листа, бо такої чудної адреси неможливо запам'ятати, я сама її раз у раз забуваю* (Із листа до М. І. Павлика, 22 червня 1891 р.).

Серед периферійних одиниць адвісивної семантики на окрему увагу заслуговують іллокутивні акти з предикатами – аналітичними формами дієслів 3-ї особи однини, що передають некатегоричний припис (прескрипцію) щодо виконання / невиконання каузованої дії особою, яка не бере участь у мовленнєвому акті: ***Нехай** Кох **пригадує** картинку з Олегом в «Руських людях». Дуже стережусь я тепер цієї погані, цур їй! **Нехай** там і Кох **стережеться** і не дуже ноги росою **вмиває*** (Із листа до О. П. Косач (матері), 8 липня 1889 р.), модифіковані форми вираження директивної іллокуції з компонентами модального поля необхідності: *До нього [Гадяча] з Києва їхати не дуже далеко, годин з 10 (на російські простори, то се зовсім близько), і коштує недорого, а **поїхати туди варто**, бо там побачили б Ви справжні центральноукраїнські села і типи...* (Із листа до О. Ю. Кобилянської, 20 травня 1899 р.), а також мовленнєві акти поради з формами кон'юнктива, що ускладнюються додатковими семами умови та бажання: *Я **була б** дуже **рада**, **якби** ти **покинула** екзамени і **поїхала б**, наприклад, до тьоті Єлі на весну* (Із листа до О. П. Косач (сестри), 18 березня 1903 р.).

Проведений аналіз директивних актів епістолярію Лесі Українки переконливо засвідчив той факт, що їх вживання вмотивовується специфікою двох основних типів ситуації спонукування: 1) стимулювання адресата до зміни такого стану справ чи обставин об'єктивної дійсності, який не задовольняє інтереси адресанта; 2) застереження щодо виконання

адресатом потенційних дій, які, на думку адресанта, можуть зашкодити його інтересам. Узагальнюючи наші спостереження, пропонуємо схематизувати структуру ситуації спонукання, як це подано на рис. 1:

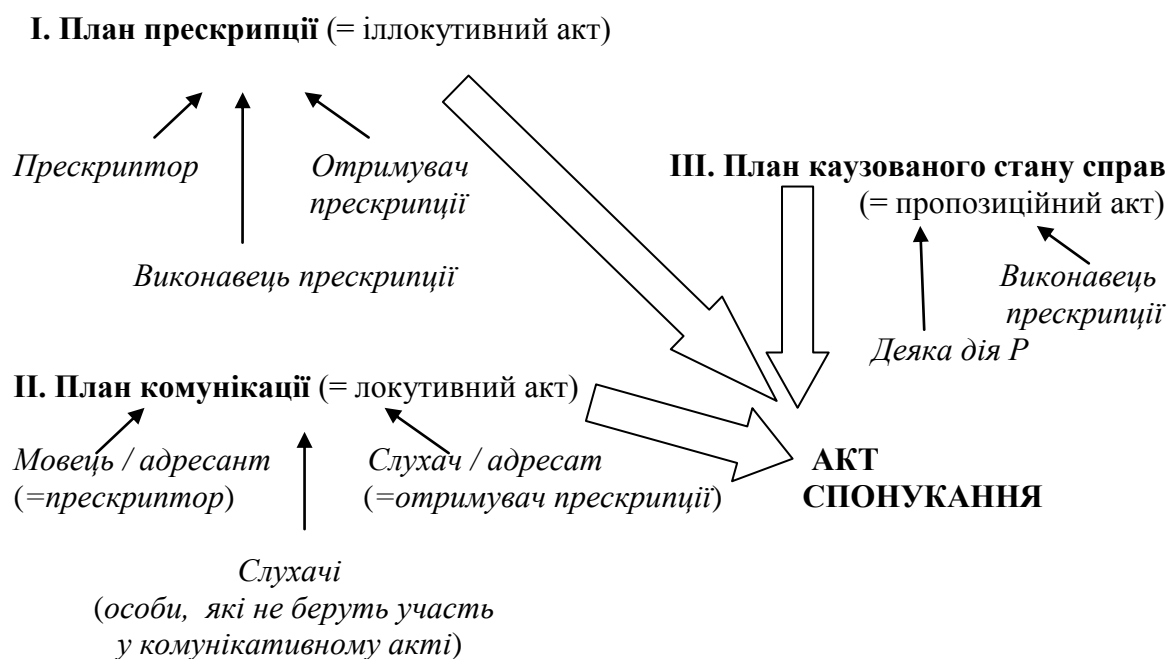

Рис. 1. Структура ситуації спонукання в епістолярному тексті

Це дає можливість визначити логіко-семантичну структуру ситуації спонукання епістолярію Лесі Українки з опертям на інтерпретацію прямої мовленнєвої каузації: (не) маючи бажання виконувати дію **Р**, яка на момент мовлення **t** або не виконується, або виконується, **Мовець** повідомляє **Слухачеві**, хто (не) повинен бути **Виконувцем** дії **Р**, і намагається каузувати (не)виконання дії **Р** самим фактом цього повідомлення.

Подальший аналіз логіко-семантичної моделі ситуації спонукання переконує в доцільності виділення відповідних аспектів функціонування директивних мовленнєвих актів в епістолярії Лесі Українки: а) *семантичного* (пропозиційний зміст висловлення); б) *синтаксичного* (формальний бік вираження інтенції: засоби вираження директивної іллокуції – прямий / непрямий, експліцитний / імпліцитний, конвенціональний / неконвенціональний тип мовленнєвого акту); в) *прагматичного* (характер комунікативних і соціальних ролей, міжособистісних стосунків мовців, їхнього ставлення до потенційної дії: уповноваженість / неуповноваженість на її виконання, відповідність інтересам одного з комунікантів (бенефактивність дії), бажаність / небажаність виконання) [2, с. 11–13; 12, с. 124–125]. Усі ці аспекти в епістолярії Лесі Українки реалізовані за відповідних обставин успішної реалізації мовленнєвого акту: спроможності адресата змінити стан справ в

інтересах партнера, істинності та щирості намірів комунікантів, націленості на реалізацію очікуваного ефекту спілкування тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, проведений аналіз семантичного, синтаксичного та прагматичного аспектів функціонування директивних висловлень в епістолярії Лесі Українки дозволяє зробити певні висновки щодо їх категорійної специфіки. Директивні висловлення в епістолярії геніальної української письменниці є комунікативними одиницями, що встановлюють зв'язок між інтенцією адресанта, вираженою у формі некатегоричного припису (прескрипції), діями та вчинками адресата щодо зміни стану справ у навколишній дійсності, а також пропозиційним змістом речення, яке реалізує прагматично диференційований тип спонукальної семантики.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 180 с.
3. Бережан Л. В. Категорія спонукальності в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Бережан. – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
4. Бирюлин Л. А. Основные типы модальных значений, выделяемых в лингвистической литературе / Л. А. Бирюлин, Е. Е. Корди // Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. – М. : Наука, 1990. – С. 67–71.
5. Еремеев Я. Н. О мотивированности действия, совершаемого вследствие директивных высказываний / Я. Н. Еремеев, В. Б. Кашкин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kachkine.narod.ru/Articles2003/EremeevKachkine2002.htm> (12.01.2016).
6. Изотов А. И. Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским / А. И. Изотов. – Brno : L. Marek, 2005. – 274 с.
7. Кобозева И. М. Иллокутивная функция высказывания и модальность предложения / И. М. Кобозева, Сунь Шуфан // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2004. – №5. – С. 129–140.
8. Михайлова Л. В. Еволюція директивних мовленнєвих актів в англійській мові: автореф. дис. ... на здобуття нак. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.04 / Людмила Віталіївна Михайлова. – Харків, 2002. – 19 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
10. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні / Н. В. Павлик. – Донецьк: Юго-Восток, 2007. – 177 с.
11. Перцов Н. В. К проблеме инварианта грамматического значения. II. (Императив в русском языке) / Н. В. Перцов // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 88–101.
12. Петрова Е. Б. Каталогизация побудительных речевых актов в лингвистической практике [Электронный ресурс] / Е. Б. Петрова // Вестник ВГУ. Сер.: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 3. – С. 124–133. – Режим доступа: http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/lingvo/2008/03/2008_03_24.pdf (18.01.2016).

13. Поповић Људмила. Епистолярни дискурс украјинског и српског језика / Људмила Поповић. – Београд : Филолошки факултет, 2000. – 305 с.

14. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комуникативна структура речень спонукальної модальності: автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / Світлана Василівна Харченко. – К., 2001. – 21 с.

15. Шепелева Н. М. Побудительная модальность и способы ее выражения в современном эрзянском языке: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.02 / Наталия Михайловна Шепелева. – Саранск, 2005. – 161 с.

16. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / В. Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 271с.

Чумак Владимир, Шевель Святослав. Типология директивных высказываний в эпистолярной Леси Украинки. В статье проанализированы основные прагмасемантические типы директивных высказываний в эпистолярной Леси Украинки. Выделены высказывания с семантикой просьбы, некатегорического требования, совета, запрета и пожелания. Систематизированы грамматические средства выражения побудительной модальности, которые формируют центральную и периферийную зоны корпуса исследованных единиц. Среди описываемых директивов наиболее частотными являются высказывания, в которых функционируют императивные формы 2-го лица единственного и множественного числа. К периферии директивных высказываний отнесены грамматические единицы с этикетными формулами и синтаксически зависимым инфинитивом, а также транспонированные речевые единицы.

В исследовании также учтены экстралингвальные факторы, которые влияют на успешность эпистолярной коммуникации, осуществлён детализированный анализ параметров логико-семантической структуры ситуации побуждения на материале эпистолярной Леси Украинки. Кроме того, уточнен категориальный статус директивных высказываний как единиц дистанционной межперсональной коммуникации.

Ключевые слова: директив, эпистолярный, речевая каузация, побудительная модальность, типология.

Chumak Volodymyr, Shevel Sviatoslav. The Typology of Directive Expressions in Lesia Ukrainka's Epistolary Texts. The paper studies the main pragmatic and semantic types of directive expressions in epistolary texts of Lesia Ukrainka, in particular the author singles out expressions with semantic meaning of request, non-categorical request, advice, prohibition and desire. The paper systematizes grammatical means of expressing inductive modality, which form the core and peripheral zones of the analyzed corpus. The most frequent are the expressions, which have imperative forms of the second person singular and plural. The peripheral directive expressions encompass grammatical units with etiquette formulae and syntax-dependent infinitive, as well as transferred language units. The paper takes into account a range of extra lingual factors, which influence and determine the success of epistolary communication, and stimulates the detailed analysis of lingual parameters of logic-semantic structures in the situations of inducement in correspondence of Lesia Ukrainka. Analysis of semantic, syntactic and pragmatic aspects of the directive statements in Lesia Ukrainka's epistolary allows to draw some conclusions as to their categorical specificity.

Key words: directive, epistolary, speech causation, inductive modality, typology.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2016